

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2000

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΑΔΟΥ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ:
Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ - ΠΟΛΙΤΗ —
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ ΕΘΝΟΠΟΛΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΝΕΑ ΚΟΣΜΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ
ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ Κ. ΑΝΔΡΕΑ Μ. ΚΑΖΑΜΙΑ

Ι. Έννοιολογικές Διασαφήσεις και Ίστορικοσυγκριτική Προσέγγιση

Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ποὺ μοῦ παραχώρησε αὐτὸ τὸ βῆμα νὰ μιλήσω γιὰ ἓνα ἱστορικὸ ἀλλὰ καὶ ἐπὶκαιρο διεθνὲς θέμα τοῦ ὁποίου τὸ πνευματικὸ αὐτὸ τέμενος — ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν — ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους θεματοφύλακες.

Τὸ θέμα, ὅπως διατυπώνεται στὴν ἀνακοίνωση — «Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία - Ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Πόλιν στὴ Νέα Κοσμοπόλιν», — εἶναι πολυμερές, μὲ πολλὰ διαστάσεις καὶ μὲ τεράστια ἔκταση. Γι' αὐτὸ θὰ τὸ περιορίσω προσθέτοντας, πρῶτον, τὸν ὄρο-
ἐννοια «Πολιτεία» καί, δεύτερον, ἀντὶ νὰ προβῶ σὲ διεξοδικὴ ἱστορικὴ ἀνάλυση τῆς πορείας τῆς ἐννοίας τῆς Παιδείας σὲ σχέση μὲ τὴν Πολιτεία διὰ μέσου τῶν αἰώνων — στὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο, τὴ Ρωμαϊκὴ, τὴ Βυζαντινὴ, τὴ Μεσαιωνικὴ, τὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ — ἀντὶ αὐτοῦ, θὰ περιοριστῶ σὲ μιὰ ἱστορικο-συγκριτικὴ ἀνάλυση τῆς Παιδείας τοῦ Ἀνθρώπου-Πολίτη ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Πόλιν στὴ Νέα Ἐθνόπολιν καὶ Κοσμοπόλιν.

Ἡ λέξη *πολιτεία* στὸν ἀρχαῖο κόσμο, π.χ. στὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη, στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, στὴ Στωικὴ φιλοσοφία καὶ ἄλλοῦ, ἀναφερόταν σὲ *πολίτευμα* (π.χ. στὴν Ἀθηναίων Πολιτεία, στὴ δημοκρατία ἢ τὴν ὀλιγαρχία), στοὺς νόμους, στὸν καταστατικὸ νομικὸ χάρτη διακυβέρνησης καὶ στὸ «πολιτικὸ σύστημα», ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ποὺ στὰ Ἀγγλικά ἀποδίδεται μὲ τὸν ὅρο *Polity*. Μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε ὅτι ἐσήμαινε καὶ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ «πολίτη», τὴν πολιτικὴ του ταυτότητα / ιδιότητα, ὅ,τι οἱ Ρωμαῖοι ἐννοοῦσαν μὲ τὸ *Civitas* καὶ αὐτὸ ποὺ οἱ σημερινοὶ Ἀγγλοσάξονες ἀποκαλοῦν *Citizenship*.

Ἡ ἔννοια τῆς λέξης «παιδεία» στὴν ἀρχαία πόλη καὶ ἀργότερα στὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ὅπως τὴν ὀρίζουν ὁ Jaeger¹ καὶ ὁ Marrou², καὶ ὅπως ἄλλωστε ἔγινε γνωστὴ στὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ σὲ μᾶς τοὺς νεοέλληνες, ἦταν σημασιολογικὰ εὐρύτερη ἀπὸ τοὺς ὅρους «ἐκπαίδευση» καὶ «ἀγωγή» μὲ τοὺς ὁποίους τὴ νεωτερικὴ ἐποχὴ τῆς Ἐθνόπολης καὶ τὴ μετανεωτερικὴ τῆς Κοσμοπόλης συχνὰ ταυτίζεται. Στὴν ἀρχαία Πόλη σήμαινε, μετὰξὺ ἄλλων, καλλιέργεια τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς καὶ «μόρφωση» (αὐτὸ ποὺ ἐννοεῖται μὲ τὴ γερμανικὴ λέξη *Bildung*, μὲ τὴ γαλλικὴ *culture* καὶ μὲ τὴν ἀγγλικὴ *culture*) τοῦ ἀνθρώπου-πολίτη. Ὅπως πρόσφατα διευκρινίζει ἐρευνήτρια σὲ δημοσίευμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: «Μόρφωση σημαίνει ἀκριβῶς τὴ μορφή ποὺ ἔχει πάρει ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν παιδεία. Ἀγωγή εἶναι ἡ διαδικασία, μόρφωση, τὸ ἀποτέλεσμα»³.

Στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, τὴν ἐποχὴ τῆς Πόλης, ἢ τῆς «Πόλης-Κράτους, «πολιτεία», «παιδεία», καὶ «πολίτης» ἦταν ἔννοιες ἀλληλένδετες. Γιὰ παράδειγμα, τὸ σοφιστικὸ κίνημα τὸν 5ο αἰῶνα «πρόσφερε μιὰ παιδεία μὲ περιεχόμενο κατ' οὐσίαν πολιτικόν»⁴. Καὶ τὸ ἀριστοτελικὸ «παιδεύεσθαι [καὶ ἐθίζεσθαι] πρὸς τὰς πολιτείας» συνοψίζει χαρακτηριστικὰ τὴ συσχέτιση τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τῶν λέξεων «παιδεία» καὶ «πολιτεία». Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπεξηγεῖ ὁ φιλόσοφος στὰ *Πολιτικά*:

1. Βλέπε Werner Jaeger, *Παιδεία: ἡ Μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνος Ἀνθρώπου*, μετάφρασις Γ. Π. Βερροῖου, Ἀθῆνα, 1968, Τόμος Α, σελ. 23-30.

2. H. I. Marrou, *Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα*, μετάφρασις Θ. Φωτεινοπούλου, Ἀθῆνα, 1961, σελ. 149-158.

3. Σοφία Ἀδὰμ-Μαγνήσαλη, «Ἡ Πολιτικὴ Παιδεία στὴν Κλασσικὴ Ἀθῆνα», *Ἡ Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα, 1995, σελ. 196.

4. Α. Χουρδάκης, *Παιδεύεσθαι πρὸς τὰς Πολιτείας. Θέματα Παιδείας καὶ Πολιτικῆς ἀπὸ τὴν Ἐκπαίδευση τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Ἀθῆνα, Ἐκδόσεις Μ. Π. Γρηγόρη, σελ. 34.

«μέγιστον δὲ πάντων τῶν εἰρημένων πρὸς τὸ διαμένειν τὰς πολιτείας, οὗ νῦν ὀλιγοῦσι πάντες, τὸ παιδεύεσθαι πρὸς τὰς πολιτείας. Ἔστι δὲ τὸ παιδεύεσθαι πρὸς τὴν πολιτείαν οὐ τοῦτο, τὸ ποιεῖν οἷς χαίρουσιν οἱ ὀλιγαρχοῦντες ἢ οἱ δημοκρατίαν βουλόμενοι, ἀλλ' οἷς δυνήσονται οἱ μὲν ὀλιγαρχεῖν οἱ δὲ δημοκρατεῖσθαι»⁵.

Ἄλλὰ καὶ στὴ νεότερη ἐποχῇ, ἀπὸ τὸ Γάλλο στοχαστὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ J. J. Rousseau, στὸν Ἀμερικανὸ φιλόσοφο καὶ ἐκπαιδευτικὸ John Dewey⁶ καὶ τὸν Βρετανὸ πολιτικὸ κοινωνιολόγο τοῦ «Κράτους-Πρόνοιας» T. H. Marshall, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ μιλήσουμε παρακάτω, ὁ νεότερος ὅρος «ἐκπαίδευση» ἔχει καθιερωθεῖ ὡς βασικὴ συνιστώσα γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ νεωτερικοῦ «ἐθνικοῦ-πολίτη», καὶ τοῦ πολίτη τῆς «φιλελεύθερης πολιτείας».

Ὅριοθετοῦμε, λοιπόν, τὸ θέμα μας ὡς τὴ συσχέτιση παιδείας μὲ τὴν πολιτεία. Αὐτὴ ἡ συσχέτιση ὑπονοεῖ, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ τὴν *Παίδεια τοῦ Πολίτη* — τὴν πολιτικὴ του διαπαιδαγώγηση/ἀγωγή — ἓνα ἱστορικὰ σημαντικὸ ἀλλὰ καὶ ἐπίκαιρο διεθνὲς θέμα, κυρίως στὴ δημοκρατικὴ Εὐρώπη καὶ στίς Ἀγγλόφωνες φιλελεύθερες δημοκρατίες ὅπως οἱ ΗΠΑ, ὁ Καναδᾶς, ἡ Αὐστραλία καὶ ἡ Νέα Ζηλανδία, ἀλλὰ καὶ στὴ δική μας Ἐθνόπολη-Ἑλλάδα.

Στὸ ἐννοιολογικὸ αὐτὸ πλαίσιο, θὰ διερευνήσουμε τὸ θέμα «παιδεία καὶ πολίτης» στὴν ἀρχαία Πόλη καὶ στὴν νεωτερικὴ Ἐθνόπολη, δηλαδὴ τὴν περίοδο τῆς ἀνάδυσης καὶ ἐδραίωσης τοῦ ἔθνους-κράτους τοὺς τελευταίους δύο περίπου αἰῶνες — 19ο καὶ 20ο αἰῶνα. Στὸ τέλος καὶ πολὺ συνοπτικά, θὰ κάνουμε μερικὲς ἀναφορὲς καὶ στὴ «μετανεωτερικὴ», ἂν θέλετε, διαμορφούμενη Κοσμόπολη.

Ἱστορικοσυγκριτικὴ προσέγγιση

Τὴ μέθοδο ποὺ θὰ ἀκολουθήσουμε στὴν πραγμάτευση ἐνὸς ἐπίμαχου προβλήματος ἐκπαιδευτικοῦ διαλογισμοῦ καὶ ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τὴν ἀποκαλοῦμε «ἱστορικοσυγκριτικὴ». Ἐπιχειροῦμε νὰ διασκευάσουμε ἓνα σύγχρονο πρόβλημα, ποὺ εἶναι ἡ παιδεία τοῦ πολίτη, συγκρίνοντας τὸ ρηματικὸ λόγο γιὰ τὴν ἐννοία τῶν ὁρῶν «πολίτης» καὶ «παιδεία» καὶ τὴ συσχέτιση μεταξὺ τους, ὅπως ἐκφράζεται σὲ δύο ἱστορικὲς περιόδους, τὴν ἀρχαία ἐποχὴ τῆς Πόλης στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, καὶ τὴ νεότερη ἐποχὴ τῆς Ἐθνόπολης καὶ Κοσμόπολης στὴν Εὐρωπαϊκὴ καὶ τὸν Ἀγγλόφωνο παγκόσμιο χῶρο. Τὴ νεότερη ἐποχὴ τὴν ὀρίζουμε ὡς περίοδο τῆς «νεωτερικότητας» (modernity)

5. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* 1310α 12-22 καὶ 1337α 11-24.

6. Βλέπε, γιὰ παράδειγμα, τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ John Dewey, *Democracy and Education* (Houghton Mifflin Co., 1916).

και τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» (modernization) ποῦ κατὰ πολλοὺς μελετητὲς ἀνάγεται στὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ (κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνου), στὴν ἀνάδυση τοῦ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ στὴ συγκρότηση τοῦ Ἑθνους-Κράτους, δηλ. αὐτοῦ ποῦ ἀποκαλοῦμε «Ἑθνόπολη». Ἡ ἱστορικοσυγκριτική μας προσέγγιση προϋποθέτει ὅχι μόνο τὴν ἀπλὴ ἀφήγηση καὶ ἀντιπαράθεση ἀφηγηματικοῦ λόγου ἀλλὰ, εὐρύτερα, τὴν ἱστορήση, δηλαδή, τὴν ἐρμηνεία τοῦ ὑπὸ μελέτη ἱστορικοῦ φαινομένου, ποῦ μὲ τὴ σειρά του προϋποθέτει τὴν τοποθέτησή του στὸ ἱστορικὸ συγκείμενο, δηλαδή τὸν ἱστορικὸ του περίγυρο.

Ἀπὸ τὴν ἱστορικοσυγκριτικὴ ὀπτικὴ γωνία ἀνατρέχουμε γιὰ τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματός μας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅχι ὡς «πρότυπο πρὸς μίμηση», ἀλλὰ, ὅπως εὐστοχα ἔχει γράψει ὁ νεοέλληνας στοχαστὴς Κορνήλιος Καστοριάδης, ὡς «γονιμοποιητικὸ σπέρμα» καὶ ὡς «κέντρισμα, ἐμπνευση καὶ πηγὴ ἰδεῶν»⁷. Καί, ὅπως ὁ Καστοριάδης, ὁ Marrou ἔχει πεῖ ὅτι Ἡ γονιμότητα τῆς ἱστορικῆς γνώσης ἐγκρίνεται κυρίως στὸ διάλογο, ποῦ αὐτὴ ἡ γνώση προκαλεῖ μέσα μας, ἀνάμεσα στὸν ἑαυτό μας καὶ τὸν ἄλλο⁸ (ὑπογράμμιση δική μας).

II. Παιδεία καὶ Πολιτεία στὴν Ἀρχαία Πόλη

Ἡ ἀρχαία Πόλις καὶ ἡ Πολιάδα Κοινότητα ὡς χώρος παιδείας.

Ἀφετηρία ἐρευνας/σκέψης γιὰ τὴ συσχέτιση τῆς παιδείας μὲ τὴν πολιτεία καὶ γιὰ τὴν «πολιτικὴ παιδεία» τοῦ πολίτη στὴν ἀρχαία Πόλη, εἶναι ἡ ἀποσαφήνιση τῆς ἔννοιας καὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτικοῦ σχηματισμοῦ ποῦ ὀνομάζεται πόλις. Δὲν πρόκειται νὰ ἐντρυφήσω στὴν σημασιολογία τοῦ ὅρου πόλις, ἰδιαίτερα σὲ τέτοιο ἀκαδημαϊκὸ ἀκροατήριο, ποῦ συμπεριλαμβάνει πιὸ εἰδικοὺς ἀπὸ μὲνα μελετητὲς τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπλῶς θάθελα νὰ ἀναφερθῶ συνοπτικὰ σὲ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς πόλεως καὶ τῆς πολιάδας κοινότητος γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν εὐστοχὴ ὀρολογία τοῦ Μ. Β. Σακελλαρίου, ποῦ ἔχουν σχέση μὲ τὴν παιδεία, ἐπισημαίνοντας συνοπτικὰ καὶ τὶς εἰδοποιοὺς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν ἀρχαία Πόλη καὶ τὴ νέα Ἑθνόπολη καὶ Κοσμόπολη.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Σακελλαρίου, «ὁ ὅρος πόλις καὶ τὰ ἐθνικὰ τοῦ τύπου Ἀθηναῖοι χρησιμοποιοῦνται ὡς ταυτόσημα (α) μὲ τὴ σημασία «κράτος» (π.χ.

7. Βλέπε Κορνήλιος Καστοριάδης, *Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ δημοκρατία καὶ ἡ σημασία της γιὰ μᾶς σήμερα*, Ἀθήνα, Ὑψίλον/βιβλία, 1986, σελ. 11.

8. H. I. Marrou, *A History of Education in Antiquity* (Ἱστορία τῆς Παιδείας/Εκπαίδευσης στὴν Ἀρχαιότητα), London: Sheed and Ward, 1956, σελ. XI-XII.

τῶν Ἀθηναίων) καὶ (β) μὲ τὴ σημασία «πολιάδα κοινότητα» (π.χ. τῶν Ἀθηναίων)». Ἡ «πολιάδα κοινότητα», κατὰ τὸν ἴδιο μελετητὴ, «δὲν συνάπτεται οὔτε μὲ τὴν κοινωνία οὔτε μὲ τὸ κράτος». Ἀρχαιότερη ἀπὸ τὸ «κράτος», ἡ «πολιάδα κοινότητα» ἦταν «πεδίο σχέσεων ἐξουσίας καὶ πολιτικῆς δράσεως», καὶ ἀποτελοῦσε μιὰ «πολιτισμικὴ ἐνότητα»⁹. Ἡ Πολιάδα Κοινότητα «εἶχε τὰ χαρακτηριστικὰ ὄντοτήτων ποὺ δηλώνονται εἰδικὰ μὲ τὸν γερμανικὸ ὄρο *Gemeinschaft*»¹⁰. Ἄλλοι διακεκριμένοι μελετητὲς τῆς πολιτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς σκέψης στὴν ἀρχαία Πόλη ἐπισημαίνουν ἰδιαίτερα τὴν κοινωνικὴ, θρησκευτικὴ, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ συνοχὴ τῆς Πόλης, τὴν ἰσωνομία καθὼς καὶ τὴ συνεργασία καὶ τὴ συμμετοχὴ τῶν μελῶν τῆς¹¹.

Ἡ Πόλις, μὲ τοὺς διάφορους θεσμοὺς ποὺ τὴ χαρακτῆριζαν, συνιστοῦσε χῶρο παιδείας, τυπικῆς καὶ ἄτυπης, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ἡ ἀρχαία «ἀγορά», ἡ «ἐκκλησία τοῦ δήμου», τὰ δικαστήρια, τὰ «συμπόσια», τὸ θέατρο, οἱ θρησκευτικὲς τελετὲς καὶ ἐκδηλώσεις, τὸ «γυμνάσιον», τὸ Λύκειο, ἡ Ἀκαδημία, ὁ Παρθενώνας ἀποτελοῦσαν βασικὲς συνιστώσες γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ καλλιέργεια τοῦ ἐνάρετου ἀνθρώπου-πολίτη, γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ του διαπαιδαγώγηση/μόρφωση, μὲ ἄλλα λόγια γιὰ μιὰ σωστὴ/καλὴ «παιδεία». Ἡ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, χρησιμοποιοῦντας ὅρους τῆς σύγχρονης πολιτικῆς ἐπιστήμης, γιὰ τὴν «πολιτικοποίηση» καὶ τὴν «κοινωνικοποίηση» τοῦ ἀνθρώπου - πολίτη. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῆς ἀλληλένδετης σχέσης τῆς μὲ τὴν παιδεία¹².

Μέσα στὸ περιβάλλον τῆς Πόλεως, ὁ ἀρχαιοέλληνας ἀποκοτοῦσε μόρφωση — παιδεία — ἀπώτερος στόχος τῆς ὁποίας ἦταν «νὰ καταστήσει τὸν ἄνθρωπο ἱκανὸ ὅχι μόνο γιὰ τὸ “ζῆν” ἀλλὰ καὶ σημαντικὰ, καὶ γιὰ τὸ “εὖ ζῆν”». Ἡ ἀρχαία Πόλις, μὲ ἄλλα λόγια, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἓνα μεγάλο σχολεῖο γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου, γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ὑποκειμένου «ἄνθρωπος», καὶ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ καὶ πολυπράγμονα πολίτη, δύο ἔννοιες κλειδιά γιὰ τὴν ἀντίληψη τῆς παιδείας στὴν ἀρχαία Πόλιν. Θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἀρχαία Πόλις, χρησιμοποιοῦντας σημερινὸ λεξιλόγιο, ἦταν μιὰ «κοινωνία τῆς γνώσης, τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παιδείας».

9. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Ἡ Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία* (Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, 1999), σελ. 17-18.

10. Σακελλαρίου, *Ἡ Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία*, ὅ.π., σελ. 17, 62-63.

11. Βλέπε π.χ. Ε. Π. Παπανούτσου, *Πρακτικὴ Φιλοσοφία* (Ἀθήνα: Δωδώνη, 1973), σελ. 146.

12. Βλέπε Α. Χουρδάκη, *Παιδεύεσθαι πρὸς τὰς Πολιτείας* (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Γρηγόρη), σελ. 34-36.

Ἡ σημασιολογικὴ διάσταση τῆς «τέλειας καλοκαθίας», ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ. Ὁ καλὸς καγαθὸς ἄνθρωπος-πολίτης, τὸ ἀγλίσμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὴν ἀρχαία δημοκρατικὴ Πόλη/Πολιτεία ἦταν ὁ ἄνθρωπος-πολίτης μὲ ἦθος, μὲ χαρακτήρα, μὲ πολιτικὲς ἀρετές, μὲ νοῦ καὶ ψυχὴ¹³. Καὶ μὲ λεξιλόγιο ποῦ διαφοροποιεῖ τὴν ἀρχαία πολιτικὴ ἔννοια τῆς παιδείας ἀπὸ τὴ νέα, ὅπως θὰ δοῦμε σὲ ἄλλο μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης· ὁ Jaeger γράφει: «Ἡ πνευματικὴ ἀρχὴ τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ἡ ἀτομοκρατία ἀλλ' ὁ «ἀνθρωπισμὸς» (*humanismus*)»¹⁴.

Ὁ τέλεια μορφωμένος ἄνθρωπος, γιὰ τοὺς ἀρχαιοέλληνες, ἦταν, ἔπρεπε νὰ ἦταν, καὶ πνευματικὰ καλλιεργημένος καὶ πολυπράγμων, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐνεργοῦ πολίτη. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Περικλῆς στὸν Ἐπιτάφιο: «Φιλοκαλοῦμεν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας. Πλούτῳ τε ἔργου μᾶλλον καιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμεθα, καὶ τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τίνι αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἰσχρίον... μόνον γὰρ τὸν τε μὴδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»¹⁵.

Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης ἔπρεπε νὰ διαθέτει ὀρισμένες βασικὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ιδιότητες: δικαιοσύνη, σωφροσύνη, σοφία, αὐτονομία, γενναιοδωρία, ἀνδρεία, πολυπραγμοσύνη, ἀριστεία καὶ τιμιότητα. Ὅφειλε νὰ συμμετάσχει στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Πόλης («ἄρχειν» καὶ «ἄρχεσθαι»). Χρησιμοποιώντας σημερινὴ παιδαγωγικὴ γλώσσα, σκοπὸς τῆς παιδείας στὴν ἀρχαία Πόλη δὲν ἦταν ἀπλῶς ἡ ἐκπαίδευση ἢ κατάρτιση, ἀλλὰ ἡ παιδεία, *general culture, culture générale, liberal education, Bildung*.

III. Ἡ Νεωτερικὴ Ἑθνόπολη / Ἑθνός-Κράτος

Μὲ τὸν ὅρο «Ἑθνόπολη» ἐννοοῦμε τὸν πολιτικὸ σχηματισμὸ ποῦ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ συμβατικὸ «Ἑθνός-Κράτος». Ἡ πολιτειακὴ αὐτὴ ὄντοτητα διαμορφώνεται μὲ τὴν ἔλευση τῆς νεότερης ἐποχῆς — τοῦ σύγχρονου κόσμου τῆς νεωτερικότητος — ποῦ, κατὰ πολλοὺς ἱστορικοσυγκριτικοὺς πολιτειολόγους καὶ ἱστορικούς, ἀνάγεται στὴν περίοδο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, στὸ δεύτερο ἡμῖς τοῦ 18ου αἰῶνα, συγκροτεῖται σὲ εὐρεία κλίμακα τὸν 19ο αἰῶνα καὶ σὲ παγκόσμια τὸν 20ῶ αἰῶνα. Σήμερα ζοῦμε στὸ παγκόσμιο σύστημα τοῦ Ἑθνούς-Κράτους ἢ τῆς Ἑθνόπολης, ὅπως τὸ ἀποκαλοῦμε,

13. Βλέπε H. I. Marrou, *Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα*, ὅ.π., καὶ Jaeger, *Παιδεία ἢ Μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνος Ἀνθρώπου*, ὅ.π.

14. Jaeger, *Παιδεία: ἡ Μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνος Ἀνθρώπου*, ὅ.π.

15. I. Θ. Κακριδῆ, *Περικλέους Ἐπιτάφιος* (Θουκυδ. II 34-46), *Κείμενο, μετάφραση, σχόλιο ἐπιλεγόμενα*, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», I. Δ. Κολλάρου, 40, σελ. 24.

ή όποία όμως, στό πλαίσιο τής παγκοσμιοποίησης/οίκουμενοποίησης σταδιακά διαβρώνεται, έπαναπροσδιορίζεται και έξελίσσεται στή μετανεωτερική λεγόμενη Κοσμόπολη, σέ μιá νέα τάξη πραγμάτων.

‘Η σύγχρονη/νεωτερική ‘Εθνόπολη/‘Εθνος-Κράτος ός είδος πολιτείας διαφέρει από τήν άρχαία Πόλη/Πόλη-Κράτος. Σ’ αυτό τό πόνημα θα άσχοληθοΰμε ιδιαίτερα με τή Φιλελεύθερη ‘Εθνόπολη/‘Εθνος-Κράτος, κυρίως ός θεωρητικό πολιτειακό σύστημα, και τήν όμοειδή Φιλελεύθερη Δημοκρατία, όπως έξελίχθηκε τό 19ο και τόν 20ό αιώνα σέ τύπο «Κράτος-Πρόνοιας/Δικαίου».

Ποία τά συγκροτησιακά στοιχεία τής Φιλελεύθερης Δημοκρατικής ‘Εθνόπολης / ‘Εθνος-Κράτους;

Ός θεωρητικό-έννοιολογικό παράδειγμα, όπως έχει διαμορφωθεί στόν Εΰρω-παϊκό και Βορειο-Αμερικανικό χΰρο, ή Φιλελεύθερη Δημοκρατική ‘Εθνόπολη/‘Εθνος-Κράτος διακρίνεται από τίς άρχές και τά χαρακτηριστικά πού συνοπτικά παρουσιάζονται στόν παρακάτω Πίνακα 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

‘Αρχές/Συγκροτησιακά Στοιχεία τής Νεωτερικής Φιλελεύθερης ‘Εθνόπολης / ‘Εθνος-Κράτους¹⁶

- Συνταγματισμός (Constitutionalism) - Συνταγματικός θεσμικός χάρτης
- Κοινοβουλευτισμός - Κοινοβούλιο
- Πολιτική άντιπροσώπευση/έκπροσώπηση μέσω εκλογών
- ‘Εμμεση διακυβέρνηση (έκτός τής «γενικής βούλησης» στό παράδειγμα του J.-J. Rousseau)
- Κράτος/Κυβέρνηση — ξεχωρός και ανεξάρτητος ή «σχεδόν ανεξάρτητος» (Πουλαντζάς) μηχανισμός από τήν κοινωνία τών πολιτών
- Κοινωνία τών πολιτών — σχεδόν ανεξάρτητος θεσμός από τό κράτος
- «Bürgerliche Gesellschaft» (‘Αστική/μπουρζουά κοινωνία)
- Γραφειοκρατισμός (M. Weber)
- ‘Ιδιότητα του πολίτη (Citizenship) — άστικά και πολιτικά δικαιώματα
- ‘Ελευθερία, ‘Ισότητα, ‘Αδελφσύνη
- ‘Ατομική ιδιοκτησία, μικτή οίκονομία, άνταγωνιστική οίκονομία τής άγοράς
- ‘Εκπαίδευση

16. Πηγές: David Held, *Models of Democracy* (Μοντέλα/Παραδείγματα Δημοκρατίας), London: Polity Press, σελ. 78, 102; P. Dunleavy and B. O’Leary, *Theories of the State: The*

Ἡ Ἐθνόπολη/Ἐθνός-Κράτος γεννιέται καὶ ἐξελίσσεται σὲ μιὰ διαφορετικὴ ἐποχή, σὲ ἓνα διαφορετικὸ κόσμο, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸν κόσμον τῆς ἀρχαίας Πόλης/Πόλης-Κράτους. Ἡ νέα αὕτὴ ἐποχὴ, ποὺ ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς ἡ ἐποχὴ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς νεωτερικότητος, περιλαμβάνει ἓνα συνονθύλευμα θεσμίσεων καὶ σημασιῶν ποὺ συνοπτικὰ παρουσιάζονται στὸν Πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ἀρχές/Χαρακτηριστικά τῆς Ἐποχῆς/τοῦ Κόσμου τοῦ Ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς Νεωτερικότητος¹⁷

- Πρόοδος
- Ἐκκοσμίκευση (Secularism)
- Ὁρθολογισμός καὶ «ἐπιστημολογία» (ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ τεχνολογία)
- Καπιταλισμός καὶ ἐλεύθερη οἰκονομία
- Οἰκονομισμός-ἐπιχειρηματικὴ «κουλτούρα»
- Ἐθνός-κράτος καὶ ἐθνικὸ κράτος
- Φιλελευθερισμός, ἐκδημοκρατισμός, ἀτομικισμός
- Καθολικὴ δημόσια-γενικὴ σχολικὴ ἐκπαίδευση/παιδεία
- Ἐκβιομηχάνιση - μετáβαση ἀπὸ ἀγροτικὴ σὲ βιομηχανικὴ κοινωνία
- Κοινωνικὴ διαστρωμάτωση καὶ ἀυξάνομενος καταμερισμός ἐργασίας
- Ἀστικοποίηση

Μιὰ σημαντικὴ εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο παραδειγμάτων πολιτείας εἶναι ὅτι ἡ νεωτερικὴ Ἐθνόπολη/Ἐθνός-Κράτος δὲν ἀποτελεῖ «δημόσια πολιτικὴ κοινότητα» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Γερμανικοῦ ὅρου *Gemeinschaft*, ὅπως ἀποτελοῦσε ἡ ἀρχαία Πόλη/Πόλη-Κράτος· ὁ τρόπος διακυβέρνησης ἦταν συμμετοχικός, ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν καὶ ὄχι διὰ μέσου ἀντιπροσώπων ὅπως γίνεται στὴ νεωτερικὴ

Politics of Liberal Democracy (Θεωρίες τοῦ Κράτους: Τὰ Πολιτικά τῆς Φιλελεύθερης Δημοκρατίας), London: Macmillan, 1987; Chr. Pierson, *The Modern State* (Ἡ Σύγχρονη/Νεωτερικὴ Πολιτεία), London: Routledge 1996.

17. Βλέπε Chr. Pierson, *The Modern State* (Ἡ Σύγχρονη/Νεωτερικὴ Πολιτεία), London: Routledge, 1996. Βλέπε ἐπίσης, Α. Καζαμιάς, «Ἡ Παγκόσμια Κρίση στὴν Ἐκπαίδευση: Ἐννοιολογικὲς Διασαφήσεις καὶ Προβληματισμοί», στὸ *Παγκόσμια Κρίση στὴν Ἐκπαίδευση: Μύθος ἢ Πραγματικότητα*, ἐπιμέλεια Ι. Ε. Πυργιωτάκης καὶ Ι. Ν. Κανάκης, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 1992, σελ. 13-42.

Ἑθνόπολη/Ἑθνος-Κράτος. Ἰδιαίτερα σημαντική γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς τῆς μελέτης εἶναι καὶ ἡ διαφορὰ στὴν ἔννοια καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ πολίτη. Στὴ νεωτερικὴ Ἑθνόπολη/Ἑθνος-Κράτος ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη (citizenship) ὡς σημαῖνον προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ μιὰ σειρά δικαιωμάτων. Στὴν ἱστορικὴ τῆς ἐξέλιξη, τὴν ἔννοια τοῦ φιλελεύθερου δημοκρατικοῦ πολίτη, ὅπως θὰ ἀναπτύξουμε παρακάτω, τὴν συνθέτουν μιὰ διευρυμένη κατηγορία ἀτομικῶν δικαιωμάτων: ἀστικῶν (*civil*), πολιτικῶν (*political*), κοινωνικῶν (*social*) καὶ πολιτιστικῶν (*cultural*)¹⁸.

Ἄλλη σημαντικὴ γιὰ μᾶς διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο πολιτειακῶν παραδειγμάτων, ποὺ σχετίζεται μὲ τὰ προαναφερθέντα, ἀφορᾷ στὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πολίτη, διαφορὰ ποὺ εἶχε ἐπισημανθεῖ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπὸ τὸ Γάλλο στοχαστὴ Κονστάν. Σύμφωνα μὲ τὸν Κονστάν, καὶ προσθέτουμε, τὸ 19ο αἰῶνα, τὸν Ἀγγλο φιλελεύθερο φιλόσοφο Τ. Η. Green καὶ πρόσφατα τὸν ἐπίσης Ἀγγλο στοχαστὴ Isaiah Berlin¹⁹, ἡ νεότερη ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ποὺ συνδέεται μὲ ἀτομικὰ δικαιώματα, εἶναι οὐσιαστικὰ ἀρνητικὴ ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἔννοια εἶναι οὐσιαστικὰ θετικὴ. Ὁ ἀρχαιοέλληνας πολίτης τῆς δημοκρατικῆς Πόλης ἦταν ἐλεύθερος νὰ συμμετέχει σὲ ἀποφάσεις γιὰ τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν τῆς Πόλεως. Ὁ ρόλος του στὴν πολιτικὴ διαδικασία καὶ τὴ διακυβέρνηση ἦταν, ἐπομένως, θετικὸς. Στὴ νεότερη, ὅμως, Ἑθνόπολη/Ἑθνος-Κράτος, ὅπου ὁ πολίτης κατέχει ἀτομικὰ δικαιώματα, ἡ Πολιτεία/τὸ Κράτος δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἐπιβάλλει ποιὲς ἰδέες πρέπει νὰ ἔχει. Κι αὐτὸ γιὰτὶ ὁ σύγχρονος δημοκρατικὸς πολίτης ἔχει τὸ φυσικὸ καὶ ἀναπαλλοτρίωτο δικαίωμα τῆς «ζωῆς» καὶ τῆς «ἐλευθερίας», καὶ τὸ συνταγματικὰ κατοχυρωμένο δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας σκέψης καὶ λόγου. Ἐπομένως, ἡ πολιτεία ἔχει τὴν εὐθύνη νὰ προστατεύει τὸν ἰδιωτικὸ καὶ προσωπικὸ χῶρο τῶν πολιτῶν²⁰.

Παρὰ τίς παραπάνω εἰδοποιοὺς διαφορὰς μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεότερης πολιτείας ποὺ δικαιολογοῦν τὴν ἱστορικὴ ἐρμηνεία περὶ «ἀσυνέχειας» στὴν ἱστορικότητα τῆς Ἑθνόπολης/Ἑθνους-Κράτους, ὁ συγκριτικὸς ἱστορικὸς διακρίνει καὶ ὀρι-

18. Βλ. Fred D. Miller, *Nature, Justice and Rights in Aristotle's Politics*, Oxford: Oxford University Press, 1995. Ἐπίσης, βλέπε σχετικὲς μελέτες στὸ περιοδικὸ *The Review of Metaphysics*, Vol. XLIX, (Issue No. 196, June, 1996)· καὶ Ἀντώνης Λιάκος, κ.ἄ., Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Πολιτισμὸς καὶ οἱ Ρίζες του, Ἀθήνα: Ὁργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, 1998, σελ. 103.

19. Τ. Η. Green, «Liberal Legislation and Freedom of Contract», in R. L. Nettleship ed., *The Collected Works of Thomas Hill Green*, London: Longmans, 1988, καὶ Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty* (Τέσσερα Δοκίμια γιὰ τὴν Ἑλευθερία). Oxford: Oxford University Press, 1969.

20. Βλέπε Λιάκος, κ.ἄ., ὁ.π., σελ. 108-109.

σμένες «συνέχειες» ή μᾶλλον «ἐπιστροφές» στὶς ἀρχαιοελληνικὲς διανοητικὲς καὶ πολιτιστικὲς ρίζες. Ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφουν ὁ Ἑλληνας ἱστορικός Ἀντώνης Λιάκος καὶ οἱ συνεργάτες του στὸ σχολικὸ σύγγραμμα *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Πολιτισμὸς καὶ οἱ Ρίζες του*:

«Οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς νεότερης ἐποχῆς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι θεωροῦσαν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς τους ὡς ἀνώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, δὲν ἔπαυαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ ἀρχαῖα πρότυπα προκειμένου νὰ δημιουργήσουν νέες μορφές σκέψης ἢ τέχνης. Ἡ νέα ἐποχὴ ἀναζητοῦσε στὴν ἀρχαία αὐτὸ πού τῆς ταίριαζε. Ἔτσι ἡ ἀρχαιότητα διαβαζόταν κάθε φορὰ διαφορετικά. Οἱ ἄνθρωποι κατέφευγαν στὴν ἀρχαιότητα... Ἡ παλαιότητα... ἦταν ἓνα πολὺ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα στὴν ἐπιλογὴ θεσμῶν»²¹.

IV. Παιδεία καὶ Πολιτεία στὴ Νεωτερικὴ Φιλελεύθερη Ἐθνόπολη/Ἔθνος-Κράτος

Ἐπανερχόμαστε τώρα στὸ θέμα τῆς παιδείας σὲ σχέση μὲ τὴν πολιτεία καὶ ιδιαίτερα τὴν ιδιότητα τοῦ πολίτη (citizenship). Ὅπως καὶ στὴν ἀρχαία Πόλη/Πόλη Κράτος, ἡ ιδέα τῆς παιδείας τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς πρώιμης νεωτερικότητος ἐπανέρχεται στὴν πολιτικὴ σκέψη ὡς βασικὴ συνιστώσα γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ νεωτερικοῦ πολιτειακοῦ μορφώματος. Ἐνα σύστημα γενικῆς παιδείας σὲ καθολικὴ κλίμακα θεωρεῖται πλέον ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἐθνικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ μελλοντικοῦ πολίτη τῆς νέας Ἐθνόπολης/Ἐθνους-Κράτους καὶ γιὰ τὴν ἐθνικὴ πολιτιστικὴ τῆς συγκρότηση καὶ ὁλοκλήρωση. «Ὁ ραγιάς νὰ γίνει Ἑλληνας πολίτης», ὅπως χαρακτηριστικὰ εἰπώθηκε στὴν περίπτωση τῆς γένεσης τῆς νεοελληνικῆς Ἐθνόπολης/Ἐθνους-Κράτους τὸ 19ο αἶώνα. Μὲ τὴ γένεση τῆς Ἐθνόπολης/Ἐθνους-Κράτους στὴν Εὐρώπη καὶ τὶς ΗΠΑ τίθενται καὶ οἱ θεμελιώδεις ἄξονες γιὰ τὴ διαμόρφωση ἑνὸς σύγχρονου/νεωτερικοῦ συστήματος παιδείας πού μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου θεσπίζεται καὶ συγκροτεῖται ὡς σύστημα σχολικῆς ἐκπαίδευσης. Τὸ νέο δυτικο-Εὐρωπαϊκὸ σχῆμα σχολικῆς ἐκπαίδευσης πού θεσμοθετεῖται τὸ 19ο αἶώνα συνίσταται ἀπὸ τὰ παρακάτω ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα/ἐκπαιδευτικούς μηχανισμούς.

21. Ἀντώνης Λιάκος, κ.ἄ., *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Πολιτισμὸς καὶ οἱ Ρίζες του*. Ἀθήνα: Ὁργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, 1998, σελ. 106-107.

- Δημόσια δημοτικά σχολεία σὲ καθολικὴ ἐθνικὴ κλίμακα γιὰ τὴν παροχὴ στοιχειώδους παιδείας σὲ ὅλους τοὺς πολίτες: γραφὴ, ἀνάγνωσις, ἀριθμητικὴ καὶ σὲ ὀρισμένα ἔθνη-κράτη, θρησκεία.
- Σχολεῖα γενικῆς μέσης ἐκπαίδευσης, σὲ περιορισμένη κλίμακα. Ἐπιλεκτικὰ σχολεῖα, κυρίως γιὰ τὰ μεσαῖα κοινωνικὰ στρώματα, ὅπως τὸ Γαλλικὸ *Lycée*, τὸ Γερμανικὸ *Gymnasium*, τὸ Ἀγγλικὸ *Grammar School* ἢ *Public School*, τὸ Ἰταλικὸ *Liceo*, καὶ βέβαια τὸ Νεο-Ελληνικὸ *Γυμνάσιο*. Παρέχουν γενικὴ ἐγκύκλιο παιδεία, μὲ κέντρο-βάρος τὶς οὐμανιστικὲς/ἀνθρωπιστικὲς σπουδές. Τέτοιου εἶδους παιδεία ὀρίζεται μὲ τοὺς ὅρους *culture générale* (Γαλλία), *Allgemeine Bildung* (Γερμανία), *general culture* ἢ *general liberal culture*, (Ἀγγλία) καὶ ἐγκύκλιος παιδεία (Ἑλλάδα). Σχολεῖα γιὰ μελλοντικούς ἡγέτες καὶ γιὰ τὴν ἐπάνδρωση τῶν μηχανισμῶν στὴν οἰκοδόμησι τοῦ Ἔθνους-Κράτους.
- Διαφορετικοὶ τύποι σχολείων ἀπὸ τοὺς παραπάνω πρακτικῆς ἢ ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης/κατεύθυνσης γιὰ τὴν ἄμεση εἴσοδο τῶν ἀποφοίτων στὸ χωρὸ τῆς ἐργασίας. Διαφοροποίηση τῆς «γενικῆς παιδείας» ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευση-κατάρτιση.
- Πανεπιστήμια. Γιὰ τὶς κοινωνικο-οἰκονομικὲς ἐλίτ καὶ τὴν ἀριστοκρατία. Παρέχουν ἄνωτέρου ἐπιπέδου ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, μαθηματικὰ καὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, φυσικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες.

Γιὰ τὴ συγκρότησι καὶ ἀνάπτυξιν τῆς νεότερης Ἑθνόπολης/Ἑθνους-Κράτους τὸ 19ο αἰὼνα ὁ ἐθνογενετικὸς ρόλος τῆς γενικῆς παιδείας, ἰδιαίτερα στὸ ἐπίπεδο τῆς μέσης ἐκπαίδευσης καὶ τοῦ πανεπιστημίου, κρίνεται ὅτι ἦταν μεῖζονος σημασίας. Ποιὸ ὅμως τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς γενικῆς παιδείας ὅπως ἀναπτύσσεται κατὰ τὴν περίοδον τῆς οἰκοδόμησις καὶ ἐδραίωσις τῆς Δυτικο-Εὐρωπαϊκῆς Ἑθνόπολης/Ἑθνους-Κράτους τὸ 19ο αἰὼνα; Στὸν Πίνακα 3 ποὺ ἀκολουθεῖ παραθέτομε συνοπτικὰ τὶς ἀρχές, τοὺς στόχους καὶ τὸ περιεχόμενον «παραδειγμάτων» γενικῆς παιδείας στὴ Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, τὴ Γερμανίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Φιλελεύθερος Ούμανιστικός/Ἀνθρωπιστικός Κανόνας Παιδείας στην
Ἐθνόπολη | Ἐθνος-Κράτος τὸ 19ο αἰώνα²²

Ἐγκύκλιος παιδεία	Culture Générale	Liberal Culture	Allgemeine Bildung
(Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο)	(Γαλλικὸ Lycée)	(Ἀγγλικὸ Grammar καὶ Public School)	(Γερμανικὸ Γυμνάσιο)

- Ἑλληνορωμαϊκὲς καταβολὲς — Κλασσικὴ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία. Κλασσικὲς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, κυρίως γλωσσοφιλογικὰ μαθήματα (Ἀρχαῖα Ἑλληνικά καὶ Λατινικά, Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Γραμματεία/φιλολογία). Νέο-Ἀνθρωπισμὸς τοῦ Γερμανοῦ Wilhelm von Humboldt καὶ «Culture» τοῦ Ἀγγλοῦ Matthew Arnold.
- Θεωρητικὴ, μὴ ὠφελιμιστικὴ, χρησιμοθηρικὴ ἢ ἐπαγγελματικὴ, «καλλιέργεια». Ὁχι «ἐργαλειακὴ» γνώση μὲ ἀποστήθιση ἢ ἐξειδίκευση, ἀλλὰ καλλιέργεια τοῦ «νοῦ» καὶ τῆς «ψυχῆς».
- Κλαστικισμὸς, ὀρθὸς λόγος, ἱστορισμὸς, νοησιαρχισμὸς (intellectualism).
- Στόχοι: Ἐκγύμναση/καλλιέργεια τοῦ «φιλοσοφικοῦ νοῦ», ἠθικὴ διαπαιδαγώγηση, μόρφωση, κριτικὴ σκέψη, ἔτσι ποὺ «τὸ εὐφυὲς ἄτομο νὰ γίνῃ πρὸ εὐφύες». Learning to learn and to understand (M. Arnold) — Μάθηση γιὰ τὴ μάθηση καὶ τὴν κατανόηση (Celestin Bougle, 1938). «A well-made head is better than a well-filled head» («Ἐνα καλοφτιαγμένον κεφάλι εἶναι προτιμότερον ἀπὸ ἕνα καλογεμισμένον κεφάλι»).
- Δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση (Lycée, Grammar καὶ Public School, Gymnasium, Γυμνάσιο), ἡ κατ' ἐξοχὴν βαθμίδα ἐκπαίδευσης γιὰ τὴν παροχὴ καὶ τὴν καλλιέργεια τοῦ «Οὐμανιστικοῦ/Ἀνθρωπιστικοῦ Κανόνα».

22. Πηγές: Emile Durkheim, *The Evolution of Educational Thought: Lectures on the Formation of Secondary Education in France* (Ἡ Ἐξέλιξη τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Σκέψης γιὰ τὴ Διαμόρφωση καὶ τὴν Ἀνάπτυξη τῆς Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης στὴ Γαλλία), London: Routledge & Kegan Paul, 1977. — Celestin Bougle, *The French Conception of «Culture Générale» and its influences upon Instruction* (Ἡ Γαλλικὴ Ἀντίληψη τῆς «Culture Générale» καὶ οἱ Ἐπιδράσεις τῆς στὴν Ἐκπαίδευση), New York: Bureau of Publications, Columbia University, 1958. — W. D. Halls *Education, Culture and Politics* (Ἐκπαίδευση, Κουλτούρα/Παιδεία καὶ Πολιτικὴ), Oxford: Pergamon Press, 1976. — Matthew Arnold, *Culture and Anarchy* (Κουλτούρα/Παιδεία καὶ Ἀναρχία), ed. J. Dover Wilson/Cambridge University Press, 1932. — Alibisetti, James C., *Secondary School Reform in Imperial Germany (Μεταρρύθμιση τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης στὴν Αὐτοκρατορικὴ Γερμανία)*, Princeton: University Press, 1983.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω παραδείγματα γενικῆς παιδείας στὴν Εὐρώπη εὐκόλα διακρίνει κανεὶς ὅψεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παιδείας, ποὺ μπορεῖ νὰ συνοψιστοῦν στὸν «οὐμανιστικὸ/ἀνθρωπιστικὸ» λεγόμενον «κανὼνα παιδείας» καὶ συγκεκριμένα στὰ ἑξῆς συγκροτησιακὰ στοιχεῖα καὶ ἀρχές:

- Θεωρητικὴ μὴ ὠφελιμιστικὴ, χρησιμοθηρικὴ ἢ ἐπαγγελματικὴ καλλιέργεια τοῦ νοῦ καὶ ἠθικὴ καλλιέργεια τῆς «ψυχῆς» («οὐκ ἐπὶ τέχνῃ ἄλλ' ἐπὶ παιδείᾳ», γιὰ νὰ ἀναλογιστοῦμε τὴ συμβουλὴ τοῦ Σωκράτη στὸ νεαρὸ Ἰπποκράτη στὸν *Πρωταγόρα*).
- Ὁρθὸς λόγος καὶ κριτικὴ σκέψη.
- Ἀνθρωπιστικὸ «ἥθος»²³, μὲ ἔμφαση σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Heidegger ἀπεκάλεσε *homo humanus* σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ *homo barbarus*²⁴.
- («Ἀνθρωπισμὸς») (Humanismus) καὶ ὅχι «ἀτομοκρατία» (Jaeger).
- Ἐμφαση στὰ γλωσσοφιλολογικὰ μαθήματα καὶ φιλοσοφικὴ σκέψη.
- «Κουλτούρα» (culture).

Γιὰ τὴν «ἐπιστροφὴ», ἢ μάλλον τὴν ἀναβίωση/ἀναζωογόνηση καὶ τὸ «ξαναδιάβασμα» τῆς ἀρχαίας παιδείας προσθέτουμε συμπληρωματικὰ ὅτι ἡ νεωτερικὴ γενικὴ παιδεία/κουλτούρα (*general liberal culture*) μὲ τὶς ἀρχαιοελληνικὲς καὶ ἀνθρωπιστικὲς τῆς καταβολὲς καὶ τὴν ἔμφαση ποὺ ἔδινε στὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅχι στὴν ἐργαλειακὴ καὶ ὠφελιμιστικὴ γνώση, θεωρεῖται ἡ κατάλληλότερη διαπαιδαγώγηση γιὰ τὴ διαμόρφωση ἐνδρέτων πολιτῶν-ἀρχόντων. Τὸ Βρετανικὸ ἰδεῶδες τοῦ Βικτωριανοῦ gentleman (κυρίου) μὲ καλλιεργημένο μυαλὸ καὶ ἀνθρωπιστικὸ ἠθικὸ χαρακτήρα, ποὺ θὰ εἶναι ὁ ἡγέτης τῆς φιλελεύθερης δημοκρατικῆς πολιτείας καὶ εὐρύτερα τῆς Βρετανικῆς αὐτοκρατορίας, μᾶς θυμίζει, ἐν μέρει, τὸ Πλατωνικὸ ἰδεῶδες τοῦ «φιλοσόφου-βασιλέα» στὴν *Πολιτεία*.

V. Παιδεία καὶ Πολιτεία στὴ Νεωτερικὴ «Σοσιαλδημοκρατικὴ» Ἐθνόπολη/Κράτος Πρόνοιας

Μὲ τὸν 20ὸ αἰῶνα καὶ ἰδιαίτερα τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο 1945-1975, στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἡ φιλελεύθερη Ἐθνόπολη/Ἐθνός-Κράτος ἐξελίσσεται στὴν πρὶο διευρυμένη δημοκρατικὴ μορφὴ τοῦ λεγόμενου Κράτους-Πρόνοιας, Κράτους Δικαίου ἢ

23. Βλέπε ἐπίσης, Tony Davies, *Humanism (Οὐμανισμὸς / ἀνθρωπισμὸς)*, London: Routledge, 1997, σελ. 17-18.

24. Davies, ὁ.π., σελ. 117. Βλέπε ἐπίσης Martin J. Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit, 1850-1980* (Ἡ Ἀγγλικὴ Κουλτούρα/Παιδεία καὶ ἡ Παρακμὴ τοῦ Βιομηχανικοῦ Πνεύματος), Harmondsworth, Middlesex: Penguin Book, 1981, σελ. 37 καὶ 38.

Κοινωνικοῦ Κράτους. Δὲν εἶναι τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου νὰ ἀναπτύξουμε τὸ νόημα καὶ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τοῦ πολιτικο-οἰκονομικο-κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ποὺ ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς Κράτος Πρόνοιας. Γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς τῆς ἐργασίας ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι, ὡς τρόπος διακυβέρνησης τὸ Κράτος-Πρόνοιας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ κλασσικὸ φιλελεύθερο κράτος ὅπως διαμορφώθηκε τὸ 19ο αἰῶνα, βασίζεται μὲν στὴ φιλελεύθερη ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ μὲ τὴ θετικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ὅπως ἀναπτύξαμε παραπάνω. Στὸ Κράτος Πρόνοιας, τὸ κράτος—ἡ κυβέρνησις— παρεμβαίνει πρὸ ἐνεργαίᾳ στὴν κοινωνία μὲ τὴν παροχὴ κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν, π.χ. κοινωνικὴ ἀσφάλιση, ὑγεία καὶ πρόνοια, ἀπασχόληση, κατοικία καὶ παιδεία. Ἀπὸ «κράτος-νυχτοφύλακας», ὅπως μεταφορικὰ ἔχει ὀνομαστεῖ, τὸ κράτος μεταβάλλεται σὲ ἀναδιανεμητικὸ «κοινωνικὸ κράτος» ἢ «κράτος πρόνοιας», τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ Ἑλλήνα ἐπιστήμονα «ἀναπτύσσει μεθόδους καθολικῆς κάλυψης» καὶ «στὶς ἀξίες τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀντιτάσσει τὸ αἶσθημα συλλογικῆς εὐθύνης καὶ τὴν ἐπίτευξιν κοινωνικῆς συνοχῆς»²⁵. Συνδυαστικά, στὸ Κράτος Πρόνοιας/Κράτος Δικαίου ἢ «Σοσιαλδημοκρατικὸ Κοινωνικὸ Κράτος» δίνεται ἔμφασις στὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ τῆς ἰσότητας καὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ στὴν πολιτικὴ τῆς κοινωνικῆς ἐνταξίσεως. Ἐπιγραμματικά, τὰ συγκροτησιακὰ στοιχεῖα καὶ οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς νεωτερικῆς Σοσιαλδημοκρατικῆς Ἐθνόπολης/Κράτους Πρόνοιας παρουσιάζονται στὸν Πίνακα 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ἀρχές/Συγκροτησιακὰ Στοιχεῖα τῆς Νεωτερικῆς Σοσιαλδημοκρατικῆς Ἐθνόπολης/Κράτους Πρόνοιας

- Κοινοβουλευτισμὸς
- Ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία
- Ἀναδιανεμητικὸ μοντέλο Κοινωνικοῦ Κράτους
- Μικτὴ οἰκονομία, ἀτομικὴ ἰδιοκτησία
- Ἀτομικισμὸς καὶ ἀτομικὰ δικαιώματα (πολιτικά, ἀστικά καὶ κοινωνικά) γιὰ ὅλους τοὺς πολίτες (ἄνδρες, γυναῖκες καὶ μειονότητες)
- Ἰσότητα, Ἐλευθερία, Ἀδελφосύνη
- Δωρεὰν καὶ σὲ καθολικὴ κλίμακα δημόσια σχολικὴ ἐκπαίδευση εἶναι κοινωνικὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση
- Ἐξισωτισμὸς (Egalitarianism) στὴν ἐκπαίδευση — Ἰσότητα εὐκαιριῶν, ὅχι ἰσότητα ἀποτελεσμάτων

Πηγή: T. H. Marshall - T. Bottomore, *Ἰδιότητα τοῦ Πολίτη καὶ Κοινωνικὴ Τάξη*, μετάφραση Ὀλγας Β. Στασινοπούλου, Ἀθήνα, Gutenberg, 1997; Ramesh Mishra, *The Welfare State in Crisis: Social Thought and Social Change* (Brighton), Wheatsheaf Books, 1984.

25. Ὀλγα Στασινοπούλου, *Κράτος Πρόνοιας: Ἱστορικὴ Ἑξέλιξη - Σύγχρονες Θεωρητικὲς*

Σημειώνουμε ότι μιὰ σημαντική διαφορά μεταξύ τῆς *Φιλελεύθερης Ἐθνόπολης/Ἐθνους-Κράτους*, ὅπως τὴν ἔχουμε σκιαγραφήσει στὸν Πίνακα 1 καὶ τῆς *Σοσιαλ-δημοκρατικῆς Ἐθνόπολης/Κράτους Πρόνοιας*, ὅπως σκιαγραφεῖται στὸν Πίνακα 4, εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας πὺλ χαρακτηρίζει τὴν τελευταία, χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἔχουν ἐξαντληθεῖ τὰ περιθώρια γιὰ εὐρύτερη «δημοκρατικοποίηση τῆς δημοκρατίας». Συγκεκριμένα, αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς *κοινωνικῆς δέσμης δικαιωμάτων* στὸ εὐρὺ φάσμα τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη τῆς δημοκρατίας στὴ μεταλλασσόμενη Ἐθνόπολη/Κράτος Πρόνοιας.

Ἡ διεύρυνση τῆς δημοκρατίας στὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κοινωνικὸ κράτος φαίνεται στὸ παρακάτω παράθεμα παρμένο ἀπὸ ἓνα σημαντικό κείμενο τοῦ πολιτικοῦ κοινωνιολόγου T. H. Marshall, τοῦ γνωστοῦ ἐκφραστῆ αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦδεολογικοῦ μορφώματος. Στὸ *Ἰδιότητα τοῦ Πολίτη καὶ Κοινωνικὴ Τάξη* ὁ Marshall γράφει:

«... προτείνω τὴ διάκριση τῆς ιδιότητος τοῦ πολίτη σὲ τρία μέρη... Θὰ ἀποκαλέσω αὐτὰ τὰ τρία μέρη ἢ συστατικὰ στοιχεῖα, ἀτομικὸ (ἀστικό), πολιτικὸ καὶ κοινωνικόν. Τὸ ἀτομικὸ-ἀστικὸ στοιχεῖο συνθέτει τὰ δικαιώματα πὺλ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου —προσωπικὴ ἐλευθερία τῆς ἐκφρασης, τῆς σκέψης καὶ τῆς πίστεως, τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς ἐλεύθερης σύναψης συμβάσεων καὶ τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης... Μὲ τὸ πολιτικὸ στοιχεῖο ἐννοῶ τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς στὴν ἄσκηση πολιτικῆς δυνάμεως ὡς μέλους σώματος πὺλ τοῦ ἔχει δοθεῖ πολιτικὴ ἐξουσία ἢ ὡς ἐκλογέα τῶν μελῶν ἐνὸς τέτοιου σώματος. Οἱ ἀντίστοιχοι θεσμοὶ εἶναι τὸ κοινοβούλιο καὶ τὰ ὄργανα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης. Μὲ τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο ἐννοῶ ὅλο τὸ φάσμα ἀπὸ τὸ δικαίωμα σὲ ἓνα μέσο ἐπίπεδο οἰκονομικῆς εὐμερείας καὶ ἀσφάλειας, μέχρι τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους συμμετοχῆς στὴν κοινωνικὴ κληρονομία καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ζήσει κανεὶς τὴ ζωὴ πολιτισμένου ὄντος, σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίπεδο πὺλ γίνεται εὐρέως ἀποδεκτὸ στὴ συγκεκριμένη κοινωνία. Οἱ πλησιέστεροι θεσμοὶ εἶναι τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ οἱ κοινωνικὲς ὑπηρεσίες»²⁶. (Ὑπογράμμιση δική μας).

Προσεγγίσεις, Ἀθήνα: Gutenberg, 1997, σελ. 24. Βλέπε ἐπίσης, Μ. Κελπανίδης, «Ἐκπαίδευση καὶ ἰσότητα εὐκαιριῶν στὸ μεταπολεμικὸ κράτος πρόνοιας, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρηση», 7/87, σελ. 116-7, καὶ Ramesh Mishra, *The Welfare State in Crisis; Social Thought and Social Change* (Brighton: Wheatsheaf Books, 1984, σελ. 109.

26. Βλέπε T. H. Marshall - T. Bottomore, *Ἰδιότητα τοῦ Πολίτη καὶ Κοινωνικὴ Τάξη*, μετάφραση Ὀλγας Β. Στασινοπούλου, ὁ.π., σελ. 43.

Για τους σκοπούς αυτής της μελέτης θα πρέπει να τονίσουμε την ένσωμάτωση της εκπαίδευσης στα δικαιώματα του πολίτη. Στη νεωτερική αυτή Έθνόπολη/Κράτος Πρόνοιας ή παιδεία/εκπαίδευση αποτελεί αποστολή του Κράτους, όλοι δέ οι πολίτες έχουν το κοινωνικό δικαίωμα της δωρεάν παιδείας σ' όλες τις βαθμίδες του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος.

Βασικός, λοιπόν, πυλώνας για τη στήριξη αυτού του νεωτερικού σοσιαλδημοκρατικού πολιτειακού μορφώματος παραμένει το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο όμως μεταρρυθμίζεται για να ανταποκριθεί στα πολιτικά αιτήματα/κελεύσματα της μεταπολεμικής εποχής, που είναι ο εκδημοκρατισμός και ο εκσυγχρονισμός. Ός συνέπεια, κατά την περίοδο 1955-1975 περίπου, στην Εύρωπη παρατηρείται ένα κίνημα για τη μεταρρύθμιση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τόσο στη δομή όσο και στο πρόγραμμα σπουδών (curriculum) και στη γενική παιδαγωγική και εκπαιδευτική κοულτούρα του σχολικού συστήματος, με βάση τις αρχές και την ιδεολογία του πολυμορφου τύπου ενιαίου σχολείου: Comprehensive School (Άγγλία), Gesamtschule (Γερμανία), Einheitschule (Γερμανία), Πολυδύναμο ή Πολυκλαδικό Σχολείο, Enhetsskola (Σουηδία), École Unique (Γαλλία). Στην ιδεατή-τυπική του μορφή, το Ένιαίο Σχολείο επιδιώκει να παράσχει κοινή γενική παιδεία υπό ενιαία διοίκηση και στέγη σ' όλους τους μαθητές όρισμένης ηλικίας ανεξάρτητα από διαφορές στην κοινωνικο-οικονομική τους προέλευση, τις κλίσεις και τις ικανότητές τους. Ή όποιαδήποτε διαφοροποίηση στην προσφερόμενη παιδεία/εκπαίδευση — στο πρόγραμμα σπουδών — γίνεται στις ανώτερες βαθμίδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πάντοτε όμως στον έσωτερικό χώρο του σχολείου και όχι σε διαφορετικά σχολεία όπως γινόνταν προηγουμένως. Στις διάφορες κατευθύνσεις επιδιώκεται μιὰ «πολυδύναμη» εκπαίδευση (σε όρισμένες περιπτώσεις ένας συνδυασμός γενικής παιδείας με πρακτική γνώση) που είναι ικανή να οδηγήσει σε ποικίλες μεταγενέστερες ειδικεύσεις. Τό ιδεώδες του Ένιαίου Σχολείου, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, επικεντρώνεται στη δημοκρατική αρχή της «κοινωνικής δικαιοσύνης» και στην πίστη ότι ή ενιαιοποίηση της σχολικής εκπαίδευσης συμβάλλει στην άμβλυνση κοινωνικών διαφορών και ανισοτήτων ανάμεσα στους πολίτες, και άπώτερα στην «κοινωνική συνοχή»²⁷. Είναι, με

27. Βλέπε Richard Pring and Geoffrey Walford, eds., *Affirming the Comprehensive Ideal* (Έπιβεβαιώνοντας τό ιδεώδες της Ένιαίας Σχολικής Έκπαίδευσης), London: Falmer press, 1998· Wilfred Car and Anthony Hartnett, *Education and the Struggle for Democracy* (Έκπαίδευση και Άγώνας για τη Δημοκρατία), Buckingham, Open University Press, 1996, 1998; Α. Καζαμίας, «Ή βασανιστική πορεία του Ένιαίου Σχολείου. Διεθνής έμπειρία και προβληματική», ΟΛΜΕ, 1995.

άλλα λόγια, δημοκρατικότερος τύπος εκπαίδευσης και καταλληλότερος πολιτικός θεσμός για τη διαπαιδαγώγηση του πολίτη της νεωτερικής σοσιαλδημοκρατικής Έθνόπολης/Κράτους Πρόνοιας.

Στην Ελλάδα λόγος για ένιαιοποίηση της σχολικής εκπαίδευσης υπό τη μορφή του ενιαίου τύπου σχολείου, εμφανίζεται κάπως έτεροχρονικά τη δεκαετία του 1970 με τὰ Πολυδύναμα Σχολεία Μέσης Έκπαίδευσης (ΠΟΣΜΕ). Σοβαρή όμως προσπάθεια για μεταρρύθμιση προς την κατεύθυνση του ενιαίου σχολείου γίνεται τη δεκαετία του 1980 με τη θεσμοθέτηση σέ πειραματική βάση του Ένιαίου Πολυκλαδικού Λυκείου (ΕΠΛ).

Για τὸν ἐκσυγχρονισμό και τὸν ἐκδημοκρατισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὸ πλαίσιο τοῦ μεταπολεμικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κράτους Πρόνοιας/Κοινωνικοῦ Κράτους γίνεται, τὴν περίοδο αὐτή, λόγος και γιὰ μεταρρυθμίσεις/καινοτομίες στὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα και στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ σχολείου — στὴ γνώση ποὺ διδάσκεται και στὴν εὐρύτερη ἐκπαιδευτικὴ και παιδαγωγικὴ κουλτούρα ποὺ διέπει τὴ σχολικὴ μονάδα. Στὸ ἐννοιολογικὸ και θεσμικὸ πλαίσιο τῆς ἐνιαιοποίησης τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης (τὸ Ένιαῖο Σχολεῖο), γιὰ παράδειγμα, προωθείται ἡ διεύρυνση τοῦ περιεχομένου τῆς «γενικῆς παιδείας» με τὴν εἰσαγωγὴ μαθημάτων ὅπως ξένες γλῶσσες, ἀγωγή τοῦ πολίτη, ἀκόμη και τεχνολογία, και ἡ ὀργανικὴ σύνδεση τῆς γενικῆς παιδείας με τὴν τεχνικὴ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση.

Θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε, ὅμως, ὅτι παράλληλα με τὸν ἐνιαῖο τύπο σχολείου ὑπῆρχαν και τὰ παραδοσιακὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως, δηλαδὴ τὸ Γαλλικὸ *Lycée*, τὸ Βρετανικὸ *Grammar School* και *Public School*, τὸ Γερμανικὸ *Gymnasium*, τὸ Ἰταλικὸ *Liceo* και βέβαια τὸ Έλληνικὸ *Γενικὸ Λύκειο*.

Στὴ γενικὴ παιδεία σ' αὐτὰ τὰ ἐκπαιδευτήρια ἐξακολουθεῖ σέ μεγάλο βαθμὸ νὰ ἐπικρατεῖ ὁ φιλελεύθερος «οὐμανιστικὸς/ἀνθρωπιστικὸς κανόνας παιδείας» με τὶς ἀρχαιοελληνικὲς του καταβολές, ὅπως τὸν ἔχουμε σχηματῆσει στὸν Πίνακα 3 παρὰπάνω. Με τὴν ἐξῆς, ὅμως, διαφορὰ: ὅπως και στὴν περίπτωση τοῦ ἐνιαῖου τύπου σχολείου, στὴν «ἀκαδημαϊκοῦ» τύπου παραδοσιακὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, ἡ ἐννοια και τὸ περιεχόμενο τῆς «γενικῆς παιδείας» (*culture générale, general culture, Allgemeine Bildung*, κ.ἄ.) διεύρυνεται με τὴν εἰσαγωγὴ νέων μαθημάτων και με μιὰ νέα προσέγγιση στὴ σχολικὴ γνώση και τὴ διαδικασία διδασκαλίας και μάθησης. Αὐτὸ παρατηρεῖται και στὴν Ελλάδα κατὰ τὴν περίοδο 1950-1975, μιὰ περίοδο ἀλλεπάλληλων προσπαθειῶν γιὰ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τόσο στὴ δομὴ ὅσο και στὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τὴ νέα προσέγγιση στὴν Ελλάδα ὁ Εὐάγγελος Παπανοῦτσος, ὁ «ἀρχιτέκτων», ὅπως ἀποκλή-

θηκε, τῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1964 καὶ ὑποστηρικτῆς τῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1976, τὴν χαρακτηρίσει «νεοανθρωπιστικὴ/νεο-οὐμανιστικὴ παιδεία», τὸ «οὐμανιστικὸ-ἀνθρωπιστικὸ» παράδειγμα.

Συμπερασματικά, λοιπόν, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι παρὰ τὶς προθέσεις γιὰ μεταμόρφωση τῆς «γενικῆς παιδείας», μὲ τὴ διέγερση τῆς ἐννοίας της καὶ μὲ τὴν εἰσαγωγή νέων μαθημάτων, τόσο στὰ ἐνιαῖον τύπον ὅσο καὶ στὰ «ἀκαδημαϊκοῦ» τύπου σχολεῖα, τὸ «οὐμανιστικὸ/ἀνθρωπιστικὸ παράδειγμα» παιδείας μὲ τὶς ἀξιακὲς ἀρχαιοελληνικὲς του καταβολὲς παρέμεινε σὲ μεγάλο βαθμὸ²⁸.

Αὐτὴ ὅμως ἡ κατάσταση ἄρχισε νὰ μεταβάλλεται μετὰ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 κυρίως λόγῳ τῶν ραγδαίων πολιτικο-ιδεολογικῶν, οἰκονομικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐξελίξεων. Μερικοὶ ἀποκαλοῦν τὴ νέα τάξη πραγμάτων ποὺ σταδιακὰ διαμορφώνεται ὡς τὸν κόσμον τῆς «ὑστερης νεωτερικότητος», ἄλλοι ὡς ἐποχὴ τῆς «μετανεωτερικότητος».

VI. Παιδεία καὶ Πολιτεία στὴ Νέα Κοσμοπολὶ τῆς Ὑστερης Νεωτερικότητος (Μετανεωτερικότητος)

Ἡ νέα ἐποχὴ καὶ ὁ νέος κόσμος χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ τάση πρὸς τὴ διεθνοποίηση τῆς πολιτικῆς, τὴν παγκοσμιοποίηση τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κουλτούρας, τὴν κυριαρχία τῆς ἐπιχειρηματικῆς κουλτούρας (entrepreneurial culture), τὴν ἐμπορευματοποίηση τῆς γνώσης (commodification of knowledge), τὸν πολιτικο-οικονομικὸ νεοφιλευθερισμὸ καὶ τὴν κυριαρχία τῶν κανόνων τῆς ἀγορᾶς. Ἔτσι διαμορφώνεται μιὰ «Νέα Κοσμοπολὶ», ποὺ συνεπάγεται καὶ τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῆς αὐτονομίας καὶ κυριαρχίας τῆς Ἐθνόπολης/Ἐθνους Κράτους. Ἡ Νέα Κοσμοπολὶ, ὅπως ἀποκαλοῦμε τὸν νέο κόσμον ποὺ διαμορφώνεται, ἐπιβάλλει ὀρισμένες μεταβολὲς στὰ ἐθνικὰ εκπαιδευτικὰ συστήματα, μὲ δυσμενεῖς κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας ἐπιπτώσεις στὴν ἐννοια καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς Εὐρω-Ελληνοκεντρικῆς Παιδείας, δηλαδὴ στὸ «φιλελεύθερο οὐμανιστικὸ κανὼνα παιδείας», ὅπως τὸν ἔχουμε ἀναλύσει παραπάνω. Στὸ τελευταῖο μέρος αὐτῆς τῆς εἰσήγησης γίνεται μιὰ περιληπτικὴ κριτικὴ παρουσίαση αὐτῆς τῆς νέας κατάστασης καὶ τῶν ἐπιπτώσεών της στὴν παιδεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση.

Οἱ κύριες ἀρχὲς καὶ τὰ κύρια συγκροτησιακὰ στοιχεῖα τῆς Νέας Κοσμοπόλης παρουσιάζονται συνοπτικὰ στὸν Πίνακα 5 ποὺ ἀκολουθεῖ.

28. Βλέπε ἐπίσης Wilfred Carr καὶ Anthony Hartnett, *Education and the Struggle for Democracy*, ὁ.π., σελ. 20.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ἀρχές/Συγκροτησιακά Στοιχεῖα τῆς Νέας Κοσμοπόλης

- *Παγκοσμιοποίηση* στήν οἰκονομία, κουλτούρα, γνώση. Κοινωνία τῆς γνώσης (πληροφορικῆς, τεχνογνωσίας)
- *Νεοφιλελευθερισμός* — κυρίαρχο ἰδεολογικό-πολιτικό-οικονομικό ρεύμα
 - Οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς
 - Λιγότερο ἀλλά ἰσχυρότερο κράτος
 - Ἀπορρύθμιση, Ἀποκρατικοποίηση, Ἰδιωτικοποίηση
- *Νέα κουλτούρα*
 - Ἰδιοκτησιοκεντρικός ἀτομικισμός — ἀποθέωση τοῦ ἀτομικισμοῦ
 - Ἀτομοκεντρικός ὠφελισμός
 - Ἐπιχειρηματική/ἐμπορευματική κουλτούρα
- Ἀνταγωνισμός
- Πολυπολιτισμικότητα
- Μεταφορντισμός, κατακερματισμός τῆς παραγωγῆς
- Κοινωνία τῆς διακινδύνευσης (Risk Society τοῦ U. Beck), ἀνασφάλειες, ἀβεβαιότητες
- Παγκοσμιότητα, ἐθνικότητα, τοπικισμός (παγκόσμιο, περιφερειακό, ἐθνικό, τοπικό)

Γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς τῆς ὁμιλίας ἐπισημαίνουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ τῆς Νέας Κοσμοπόλης: *Παγκοσμιοποίηση* τῆς οἰκονομίας, τῆς κουλτούρας καὶ τῆς γνώσης, *Νεοφιλελευθερισμός*, μὲ ἔμφαση στήν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς καί, συναφῆ μὲ τὰ παραπάνω, ἰδεολογήματα καὶ συστατικά, ὅπως λ.χ., «ἰδιοκτησιοκεντρικός ἀτομικισμός», ἀνταγωνισμός καὶ ἐπιχειρηματική/ἐμπορευματική κουλτούρα. Δὲν εἶναι τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου νὰ ἀναπτύξουμε διεξοδικὰ τὸ νόημα τῆς *παγκοσμιοποίησης* (ἐνὸς σύνθετου καὶ ἀμφιλεγόμενου πλέγματος διαδικασιῶν, θεσμῶν καὶ σημασιῶν) ποὺ εἶναι κομβικῆς σημασίας γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νέου κόσμου τῆς ὕστερης νεωτερικότητας. Ἐκεῖνο ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀφορᾷ ἰδιαίτερα εἶναι ἡ διερεύνηση τῶν συνεπειῶν ἢ τῶν ἐπιπτώσεων αὐτοῦ τοῦ πολυσύνθετου φαινομένου στήν ἐκπαίδευση καὶ εὐρύτερα στήν *Παιδεία*.

Σὲ πρόσφατη διεισδυτικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη μελέτη μὲ τίτλο *Ὁ Πολίτης/ἡ Πολιτεία* στήν *παγκόσμια ἐποχὴ: Κοινωνία, πολιτισμός/κουλτούρα καὶ πολιτικὴ*, ὁ πολιτικός κοινωνιολόγος Gerald Delanty δίνει ἔμφαση σὲ δύο συνυπάρχουσες ἀλλὰ

και αντιδιασταλτικές «δυναμικές» της παγκοσμιοποίησης: «τόν καπιταλισμό και τη δημοκρατία». Και ο ίδιος μελετητής επεξηγεί:

«Δηλαδή, τη δυναμική της επέκτασης σε παγκόσμια κλίμακα του καπιταλισμού και γενικότερα του έργαλειακού ὀρθολογισμού/ρασιοναλισμού (instrumental rationality), ἀφενός, και ἀφετέρου, την εξίσου παγκόσμια επέκταση του ἐκδημοκρατισμού/τῆς δημοκρατικοποίησης, αὐτὸ πού εὐρύτερα μπορούμε νὰ περιγράψουμε ὡς 'ἡ κυριαρχία τοῦ αὐτόμου/τοῦ ὑποκειμένου' (the rule of the self)²⁹». Καὶ οἱ δύο αὐτὲς δυναμικὲς ἔχουν σοβαρὲς ἐπιπτώσεις στὴν ἐκπαίδευση/παιδεία καὶ τὴν παιδεία τοῦ πολίτη στὴ Νέα Κοσμοπόλη, πού εἶναι καὶ τὸ θέμα μας στὸ τελευταῖο μέρος αὐτῆς τῆς ὁμιλίας. "Ὅσον ἀφορᾷ τὴ δυναμικὴ τοῦ ἐργαλειακοῦ ὀρθολογισμοῦ», ἡ παγκόσμια καπιταλιστικὴ οἰκονομία καὶ ἡ κοινωνία τῆς «ἐργαλειακῆς ὀρθολογιστικῆς καὶ ἐμπορεύσιμης γνώσης», καθὼς καὶ τῆς «ἐπιχειρηματικῆς κουλτούρας», πού μιὰ τέτοια οἰκονομία συνεπάγεται, καθιστοῦν ἀναγκαῖο, ἐπιβάλλουν θὰ 'λεγε κανεὶς, καὶ ἓνα εἶδος παιδείας διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἔχουμε σκιαγραφήσει στὶς περιπτώσεις τῆς Ἀρχαίας Πόλης καὶ τῆς Νεωτερικῆς Ἐθνόπολης. Στὴν ἐποχὴ τῆς Νέας Κοσμοπόλης διαμορφώνεται ἓνα διαφορετικὸ «παράδειγμα» ἑναὶς ἄλλος λόγος γιὰ τὴν παιδεία τοῦ ἀνθρώπου-πολίτη. Ὁ λόγος αὐτός, πολὺ ἐπιγραμματικά, διέπεται ἀπὸ ἓνα «οἰκονομισμό», «ἀτομοκεντρισμό», «ἐργαλειακὸ ὀρθολογισμό», «ἐμπειρισμό», «ὠφελισμό», «ἐπαγγελματισμό», καὶ «τεχνοκρατισμό»³⁰. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ γνώση πού ἀπαιτοῦνται στὴ νέα Κοσμοπόλη, ὅπως διαμορφώνεται στὸ τέλος τῆς χιλιετηρίδας πού πέρασε, καὶ τῆς νέας πού τὴ διαδέχθηκε, ὑποβαθμίζει τὸν ἀνθρωπιστικὸ/οὐμανιστικὸ κανόνα παιδείας. Ἡ σχολικὴ γνώση (curriculum) καὶ περισσότερο ἡ πανεπιστημιακὴ γνώση καθορίζονται περισσότερο ἀπὸ «τεχνογνωσία» καὶ πρακτικὲς ἐπαγγελματικὲς δεξιότητες, καὶ λιγότερο ἀπὸ κριτικὴ σκέψη, καλλιέργεια «τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς», καὶ «πολιτικὴ κοινοτική» κουλτούρα, μὲ λίγα λόγια, λιγότερο ἀπὸ παιδεία τοῦ πολίτη ὅπως τὴν ἐννοοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης, γιὰ παράδειγμα, στὰ

29. Gerald Delanty, *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics* (Ὁ Πολίτης/ἡ Πολιτεία στὴν Παγκόσμια Ἐποχὴ: Κοινωνία, Πολιτισμὸς/Κουλτούρα καὶ Πολιτικὴ), Buckingham: Open University Press, 2000, σελ. 89.

30. Βλέπε Wilfred Carr καὶ Anthony Hartnett, *Education and the Struggle for Democracy*, ὅ.π., σελ. 25. Βλέπε ἐπίσης Nelly P. Stromquist καὶ Karen Monkman, eds., *Globalization and Education* (Παγκοσμιοποίηση καὶ Ἐκπαίδευση), Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2000, σελ. 45.

Πολιτικά με τὸν κλασσικό του λόγο «παιδεύεσθαι (καὶ ἐθίζεσθαι) πρὸς τὰς πολιτείας». Για νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν ἀρχαῖο μύθο τοῦ Ἀγαμέμνονα, οἱ ἀξιακὲς ἀρχὲς τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας θυσιάζονται ὅπως ἡ Ἰφιγένεια, στὸ βωμὸ τοῦ οἰκονομικοῦ τῆς Νέας Κοσμοπόλης, με δυσμενεῖς κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας συνέπειες. Καί, ὅπως στοὺς καιροὺς μας ἐπέσχημαν ὁ διακεκριμένος Ἀγγλος διανοούμενος Basil Bernstein, σὲ μιὰ διάλεξη ποὺ εἶχε κάνει στὸ Πανεπιστήμιο Αἰγαίου, σήμερα ἡ γνώση ἔχει χάσει τὸν «ἀνθρωποκεντρικό» της χαρακτήρα³¹.

31. Βλέπε Basil Bernstein, *Pedagogy, Symbolic Control, and Identity: Theory, Research, Critique* (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Revised Edition 2000), σελ. 81-86.